

Riksintresse för kulturmiljövården

Stora Sundby D 12

Stora Sundby, foto Riksantikvarieämbetet KMB

KUNSKAPSUNDERLAG

Vården

Kunskapsvärde

Slottet och dess äldre föregångare, den medeltida borgen/kastalen och järnålderns stormannagård har ett direkt samband med platsens strategiska läge där Köpingsåsen korsar Hjälmarens. De visar på strategiska knutpunkters betydelse och framväxten av befästningar och stenhus på viktiga platser. Platsen ger möjligheter att studera en i inlandet belägen kommunikativ knutpunkt som gett upphov till befästa anläggningar. Stora Sundby har tidigt varit hem för i riket högt uppsatta släkter vilket visar platsens dignitet.

Slottsbyggnaden med tillhörande slottsmiljö och byggnader uppvisar stora arkitekturhistoriska kvaliteter och har ett ovanligt rikt och komplett byggnadsbestånd. Slottsbyggnaden med dess nygotiska utformning är unik i Sverige och speglar rådande europeiska restaureringsideal under förra delen av 1800-talet som på Stora Sundby utvecklats fullt ut. Slottets interiör uppvisar en rad välbevarade och intressanta rum, bl.a. riddarsalen från 1600-talet.

Tjänstebostäder och ekonomibygnader bildar tillsammans med trädgårdsanläggningen en komplett och välbevarad enhet som utformats under mitten av 1800-talet och som speglar godsets många olika näringar och drift. De uppvisar stora kulturhistoriska värden.

Upplevelsevärde:

Det konsekventa arkitektoniska nygotiska genomförandet av slottets ombyggnad kan tydligt upplevas och är en exponent för de under 1800-talet så vanliga stilrestaureringarna. Stora Sundby slott är med sin nygotiska stil även en plats som för tankarna till 1800-talets riddarromaner och engelsk riddarromantik ofta omskriven av den samtida författaren Walter Scott. Park och omgivande ekonomibygnader och närheten till Hjälmaren med utblickar över vattnet bildar tillsammans en miljö dels med stora skönhetsvärden, dels speglande det socioekonomiska herrgårdslivet under framför allt 1800-talet och början av 1900-talet. Till detta kommer borgruinen och runstenen i parken som bidrar till upplevelsen av lång historisk kontinuitet på platsen. Ett stort upplevelsevärde är att kunna observera slottsanläggningen ostört från Köpingsåsen i söder.

Bruksvärde:

På egendomen bedrivs idag rationellt skogsbruk, jordbruk och viltvård. Vid Stora Sundby drivs även en begränsad konferensverksamhet med mer exklusiv inriktning på jakt i litet format. Slottet visas sporadiskt för allmänheten.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Såväl fysiska komponenter som immateriella värden, som fideikommissbildningen samt strukturer i landskapet och bebyggelsen, ska vårdas och brukas för att behålla och gärna öka förståelsen och kunskapen om riksintresset.

Den historiska bebyggelsen ska kunna upplevas så opåverkad som möjligt. Herrgårdslandskapet med sina inägor omgivna av skogsmark och där liggande torpmiljöer Fiskartorp och Ekudden med småbruten jordbruksbygd ska vårdas och förvaltas så att de bevaras opåverkade så långt möjligt och kan upplevas. Vyn från Köpingsåsen söder om slottet mot detta bibehålls ostörd.

Lokalbefolkning, besökare och fastighetsägare ska vara medvetna om områdets värden så brukandet blir varsamt och en tillgång för bygden och samhället i övrigt.

Det innebär att:

- Åtgärder och verksamheter ska i alla lägen underordna sig utpekade värden och ska genomföras på ett sådant vis att inte kunskapsbärande företeelser påverkas negativt.
- Fortsatt brukande av jordbruks- och skogsmarken, bete av hagar, hävdade bryn och ängar.
- Alléer och parkanläggningar underhålls.
- Bebyggelse underhålls på antikvariskt anpassat vis.
- Ny bebyggelse underordnas befintlig bebyggelses struktur och utformning.
- Fornlämningar bevaras.

Beskrivning

Naturgeografi

Köpingsåsen vid Hjälmarens norra strand och nordost därom ett småkuperat område med uppodlade lerjordar. Småvatten.

Dagens landskapsbild:

Slott invid Köpingsåsen och Hjälmarens strand omgivet av en igenväxande engelsk park. Slottslandskap med hägnade jaktmarker för vildsvin och hjortar med ekar och andra lövträd. Utmed den gamla landvägen ligger ekonomibyggnader. Skogsmark i områdets östra delar.

Dagens brukande:

Modernt jordbruksföretag med inriktning på skogsskötsel, jordbruk och viltvård. Viss turistverksamhet.

Dagens bebyggelsestruktur:

Slottsanläggning med Sundbyholms slott på en udde i Hjälmarens. Högmedeltida föregångare på bergknalle ca 150 m norr om slottet, nu ruin (fast fornlämning). Borgen utsattes för belägring år 1364 av Albrekt av Mecklenburg. Denna anläggning övergavs under 1400-talet till förmån för nuvarande placering av huvudbyggnaden. Nuvarande byggnadskropp uppfördes till stora delar på denna plats 1546-1549 som ett befäst stenhus med tre torn. I slottets källare finns välvda rum från 1500-talet bevarade på var sida om en korridor. På 1660-talet fick slottet sin berömda sal ritad av Nicodemus Tessin d.ä. och ev också Eric Dahlberg. Från 1800-talet kallad Riddarsalen. Det fjärde tornet tillkom på 1700-talet.

Slottets nuvarande yttre utseende, av modellen normandisk riddarborg fick det år 1838 då det totalrenoverats klart.

Slottet omges av en engelsk park och en trädgårdsanläggning kringgårdad av en genombruten tegelmur. Parken är ett bra exempel på den romantiska landskapskonsten. Parkvägarna kantas av flera alléer och på en kulle i parken står en ditflyttad runsten hämtad från Salsta, NO om slottet.

Närliggande orangeri, stall och förvaltarbostad har en enhetlig, klassicistisk prägel med bevarade färger i gult och vitt med röda fönstersnickerier. Arbetarbostäder och ekonomibyggnader ligger i anslutning till åsen. Merparten av ekonomibyggnaderna, inspectorsbostaden och statarbostäderna är uppförda under 1840-talet i senempirestil med likartad kulör och fasadmateriäl. Med få undantag har de gulputsade fasader, vita foder och knutar samt rödmålade snickerier.

Till slottet har hört ett tegelbruk, varav några tegellador alltjämt finns kvar liksom en tegelugn. Vid Hjälmarens finns rester av en såg och kvarn.

Historiska skikt: (synliga och dolda, tidsepoker, kontinuitet)

Området grundas upp genom landhöjningen först mot slutet av järnåldern.

I norra delen finns ett gravfält med sammanlagt 190 fornlämningar från romersk järnålder fram till yngre järnålder. Övriga indikationer på förhistoriska bosättningar i området är några enstaka stensättningar samt två runstenar (en i Hålltorp ca 2 km NV och den andra NNÖ om slottet)

Äldsta skriftliga belägg för Stora Sundby är 1364. Under medeltid fanns ett befäst stenhus vid Stora Sundby på den s.k. borgklippan öster om slottet. Denna har tolkats som en kastal. I "Suecia Antiqua" finns en avbildning på detta Stora Sundby.

1540-talet - uppförs det ett större befäst stenhus på platsen för dagens slott.

1660-talet – slottet får sin stora sal senare kallad Riddarsalen.

1830-talet - slottet förändras till ett nygotiskt riddarslott med nyklassicistisk interiör. En rad ekonomibyggnader och tjänstebostäder uppförs i en gemensam stil.

Anläggningen är personhistoriskt känd bla för kopplingarna till Vasaättlingarnas maktkamp under sent 1500-tal. Under äldre Vasatid var marsken en mäktig militär ämbetsman utan bestämda befogenheter. I Erik XIV:s hovordning omtalas marsken som en av kungens fyra sekreta råd, med uppgift att dels beställa krigsutrustning, dels tjänstgöra i vissa ceremonier och festligheter vid hovet. Lars Siggesson (Sparre), som ledde Gustav Vasas arméer under Dackefejden utnämndes till marsk genast efter kungens trontillträde 1523 och behöll värdigheten till sin död 1554. Siggesson innehade slottet från år 1519. Dennes son, kanslern Erik Larsson Sparre ärvde Stora Sundby. Han blev riksråd 1575 eller 1576, vicekansler, hovkansler, lagman och från 1582 ståthållare i Västmanland och Dalarna. Han utarbetade 1585 skriften *Pro lege, rege et grege* (För lagen, kungen och folket), i vilken han hävdar att kungen måste styra riket i samverkan med rådet. Skriften utgör grundvalen för rådskonstitutionalismen, och Sparre framträdde därmed som en av sin tids främsta statsteoretiker. Sparre kom i egenskap av högt uppsatt statstjänsteman att inveckla sig i ett maktspel mellan Johan III, dennes son den blivande kung Sigismund och hertig Karl vilket kulminerade i inbördeskriget och slaget vid Stångebro 1598 och det påföljande Linköpings blodbad 1600 då hertig Karl lät avrätta Sparre och fyra andra med kung Sigismund lojala adelmän. Sparre kom att gravläggas i Öja kyrka. Slottsanläggningen blev i samband med detta frändömt släkten Sparre samma år. Hans änka återfick det dock några år senare.

Ritningarna till slottets nuvarande utformning framtog år 1829 av den engelske arkitekten Peter Fredric Robinson (1776-1858) som gjort sig känd för en pittoresk och associativ arkitektur bla publicerad i ett planschverk för villaprojekt. Här förekommer bla sk Castellated style. Dåvarande ägarpar Ulla och Carl de Geer var intresserade av det romantiska England men närde även liberala politiska åsikter av den typ som då diskuterades mycket i England. Man hade även engelska vänner som var bekanta med Robinson. Byggmästare Abraham Nyström utförde år 1831 en modell av ombyggnadsförslaget till slottet, den förvaras idag i Riddarsalen. Han kom senare att ansvara för själva genomförandet. Till det yttre kom nygotiken att helt genomföras och slottet är det tidigaste och mest anmärkningsvärda exemplet i den storleken på historieromantisk arkitektur i landet.

Den förste inhemske som kom att genomdriva ett flertal historieromantiska restaureringar i landet var Carl Georg Brunius (1793-1869). Signifikanta är dennes arbeten med Lunds domkyrka åren 1833-1859 då stora delar av kyrkan ombyggdes i nygotisk stil. Brunius verkade även vid domkyrkorna i Växjö och Linköping. Robinson ritade under andra halvan av 1830-talet även den nya tornspiran i nygotisk stil till den kungliga gravkyrkan Riddarholmskyrkan efter dess brand 1835. Spiran kom att uppföras av gjutjärn, tidens modernaste byggmaterial. Ombyggnationerna på St Sundby bör mao läsas i detta restaureringshistoriska sammanhang. Det framträder då med önskvärd tydlighet som ett av de tidigaste och största profana historieromantiska projekten i landet vid tidpunkten och står idag som vittnesbörd för införandet i stor skala av nygotiken i den profana arkitekturen. Interiörerna präglas av Nyströms klassicism även om tidigare rumsfördelning i stort bibehölls.

Värdetext 1987

Stora Sundby: Tidstypisk helhetsmiljö från den nygotiska stilen begynnelsefas med ett äldre stenhus som under 1800-talets förra del efter engelska ritningar påbyggdes i "tidig normandisk stil". Trädgård, arbetarbostäder och påkostade ekonomibyggnader. I slottsparken finns ruinen efter en medeltida befäst gård.

Historiska näringar:

Jordbruk, skogsbruk, viltvård idag. Inom ägorna har det tidigare funnits tegelbruk, såg och kvarn.

Kommunikation: (historiskt)

Strategiskt läge invid Köpingsåsen där den korsar Hjälmarens.

Samhällsfunktioner: (historiskt)

Medeltida sätesgård. Adelsgoods.

Makt: (historiskt)

Frälsegård belagd sedan 1300-talet. Tidvis indraget till kronan av politiska orsaker på nationell nivå och genom reduktionen 1680.

Vems landskap: (då/nu)

Adelslandskap.

Visuella/ historiska samband:

I området kan utläsas en geografisk förflyttning, från en stormannagård från vikingatid troligen placerad i närheten av det gravfält som ligger i norra delen av området. Därefter placeras en borg på en markant bergknalle som sedan ersätts av ett kraftigt stenhus på nuvarande plats under mitten av 1500-talet. Gemensamt för dem alla är att de haft en framträdande placering vid Hjälmarens och passagen över Hjälmarens via Köpingsåsen.

Koppling till naturgeografi: (då/nu)

Framträdande och strategisk placering på udde och höjd med vid utsikt över Hjälmarens och Köpingsåsens passage över Hjälmarens. Väl synlig slottsanläggning från landsvägen i området vid Dragsjön.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Stora Sundby D 12

Socken: (Västermo sn)

Kommun: Eskilstuna

Karaktärstyp: Slottsmiljö

Karaktärsord: Stilrestaurerat slott, slottsanläggning, kastalruin, järnåldersgravfält, parker, alléer

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML: Gravfält, borgruin

Byggnadsminne, 3 kap. KML. Stora Sundby enligt beslut från år 1983, ATA dnr 4900/83.

Plan och bygglagens kap 8 till skydd för kulturhistoriska värden.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Ej utrett: Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6§MB, Riksintresse för friluftslivet 3 kap. 6 § MB –

Uttolkning av gräns 2014

I söder omfattas ett parti av Köpingsåsen i slottets närmiljö med motivet att säkra ett ur topografisk synvinkel värdefullt parti av åsen som åskådliggör slottsanläggningens strategiska läge intill allfarvägen på åsen i nord-sydlig riktning över Hjälmarens. Anläggningen är väl synlig från åskrönet där vägen tidigare löpt och torde varit så under åtskilliga hundra år. Området i vattnet utvidgas för att tydliggöra läget vid sjön. Fiskar-
torpets bebyggelse inkluderas tydligare tillsammans med ett parti omgivande skog. I norr utökas området så att hela den öppna inägomarken med skogsbryn inkluderas i riksintresset.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden, enskilda byggnader, karaktärslämningar. Il- lustrationsförslag
Järnålder		Gravfält och stensättningar	Korsning mellan åsväg (N-S) och sjöled (Ö-V)	Hövdingadöme	Gravar och två runstenar i närområdet
Medeltid	Borganläggning/ kastal på bergknalle		Godsbildning i strategisk placering.	Feodalism	Borgruin
Vasatid (1500-tal)	Fast hus/ slott	slottsdrift	” _ ”	Adel i kronans tjänst	Ursprungliga byggnadskroppen i nuvarande slott
1600-tal			” _ ”	Stormaktstid	Barockfestsal i slottet
1830-tal	Slottet kläs i nygotik	Slottsdrift	” _ ”	Kapitalstark adel	Nuvarande slottsbyggnad
1840-tal	Flertalet befintliga ekonomibygnader tillkommer	Slottsdrift	” _ ”	” _ ”	Mångfald av Ekonomibygnader i empirestil